

Muhsin Demirci, *Tefsirde Metodolojik Sorunlar*, İfav Yay. İstanbul, 2012, 295 s.

Haz: Ercan Şen

Arş.Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Tefsir Ana bilim dalı Araştırma Görevlisi
eneercan@gmail.com

Son dönemlerde tefsir sahasında yapılan araştırmalar içerisinde tefsir usûlüyle ilgili olan çalışmaların dikkate değer ölçüde arttığı gözlemlenmektedir. Bu durum günümüzde tefsir usûlüyle ilgili arayışların ivme kazandığı, Kur'ân'ı bir metodoloji çerçevesinde anlama ve yorumlama çabalarının artarak devam ettiği gerçeğinin alâmeti olmakla birlikte modern dünyanın Kur'ân perspektifinden sahih bir şekilde anlaşılma ihtiyacının bir sonucu olarak da yorumlanabilir.

Kapsamlı ve ilkeli bir tefsir usûlü olmadan Kur'ân'ı anlamanın mümkün olmadığı erbabının malûmudur. Ancak belirtilen bu usûlün mahiyetinin ne olduğu veya ne olması gerektiği hususunda öteden beri süregelen bir takım arayışlar söz konusu olmuştur. Bu arayışların vücuda getirdiği tartışmalar dönem dönem İslam âlimlerinin gündeminde yer almış bugün de yer almaya devam etmektedir. Zira bu tür tartışmalar her dönemde belli boşlukları dolduran önemli konuları ele almakta, Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik yeni açılımlar sağlamaktadır. Günümüzde bu açılımı sağlamaya aday çalışmalardan birisi de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Bölümü Öğretim Üyelerinden Prof. Dr. Muhsin Demirci tarafından kaleme alınan "Tefsirde Metodolojik Sorunlar" isimli kitaptır.

Tefsir usûlü ve tarihi konularında alanının uzman isimlerinden biri olan Demirci, muhtelif çalışmalarında temas ettiği tartışmalı konuların bir kısmını bu kitabında ayrıntılı olarak değerlendirmiş, temel tefsir usûlü kaynakları ışığında belli başlı tefsir usûlü sorunlarına eğilerek ulaştığı sonuçları okuyucuların dikkatine sunmuştur. Demirci, kitabının birinci bölümünde Kur'ân'ın şekli ve muhtevası üzerindeki usûlî tartışmaları ele almış, ikinci bölümünde Ulûmu'l-Kur'ân ile ilgili değerlendirmelerine yer vermiştir. Üçüncü ve son bölümde ise tefsir ilminin müstakil bir bilim olup olmadığı üzerinde duran Demirci, buna ek olarak Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması hususunda bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunmuştur.

Eserin giriş kısmında, tefsir usûlü ve tefsir metodolojisi kavramlarını mukayeseli bir şekilde ele alarak irdeleyen yazar, söz konusu iki kavramın eşdeğer oldu-

ğunu ifade ederek, hem tefsir usûlünün hem de tefsir metodolojisinin tefsir ilminin temel bilgilerini ele aldığını, bu ikisinin tefsirle ilgili bilgileri sebep sonuç ilişkisi içerisinde inceleyerek sistematik bir hale getirme çabası içinde olduğunu belirtmiştir. Ancak bu açıklamalar kanaatimize göre çok kısa ve özet biçimde ele alınmış olup daha derinlemesine bir temellendirmeye gidilmemiştir. Zira burada konu her bakımdan daha uzun ve detaylı bir şekilde değerlendirilip, zihinlerdeki ‘tefsir usûlü aynı zamanda bir tefsir metodolojisi anlamına gelir mi’ şeklindeki problem gide-rilebilirdi. Yazar, her ilmin bir metodolojisi olması gerektiği gibi Kur’ân’ın da sağ-lıklı bir şekilde anlaşılabilmesi ve tefsir edilebilmesi için tefsir metodolojisinin ge-rekliliğine dikkat çekerek giriş kısmını sonuçlandırmıştır.

Yazar, kitabının birinci bölümünde, Kur’ân tarihinin sorunları bağlamında Kur’ân’ın nüzûlüyle ilgili bazı meseleleri ele almıştır. Burada Kur’ân’ın nüzûlüyle alakalı olarak Kur’ân öncesi ilâhî kitapların nüzûlüne değinerek bugüne kadar bi-lindiğinin aksine Kur’ân öncesi vahiylerin tek celsede değil tadrîcen indirildiği gö-rüşünü ortaya koymuştur. Bu görüşün Bikâî (ö. 885/1480), İbn-i Kemal (ö. 940/1533), Şevkânî (ö. 1250/1834), Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1358/1942) ve Tâhir b. Âşûr (ö. 1394/1975) gibi müfessirler tarafından da dile getirildiğini belirterek bu iddiasını Tevrat’tan getirdiği delillerle desteklemiştir. Nitekim bu bağlamda Bakara sûresinde geçen Hz. Musa ve İsrailoğulları kıssasının¹ Tevrat’ın değişik za-manlarda indiğinin birer göstergesi olduğunu söylemiştir.

Birinci bölümde Kur’ân’ın nüzûlü ve metinleşmesi çerçevesinde garânik ola-yı, Kur’ân metninin yazıyla tespiti ve korunması, istinsah edilen mushaflardaki ihti-laf, Kur’ân metninin tertibi ve buna benzer konuları ele alan yazarın, soğukkanlılık-la ve ilmî titizlik içerisinde tefsir usûlü alanındaki tartışmalı meselelerin üstüne giderek ilgili âyetleri ve tarihî rivâyetleri tek tek ele alıp değerlendirdikten sonra kendi görüşlerini ortaya koyduğu görülmektedir. Nitekim gerek müsteşrikler ge-rekse İslam âlimleri tarafından sık sık tartışma konusu yapılan garânik hadisesi yazarın bu tutumuna örnek olarak verilebilir. İslam tarihinde Kur’ân-ı Kerim’in nüzûlü sürecindeki tartışmalı konulardan biri olan garânik olayı, Batılı araştırmacı-ların Kur’ân-ı Kerim’in kaynağı konusunda yönelttikleri eleştirilerin odak nokta-sında bulunmaktadır. Ayrıca söz konusu bu olayın tefsir, siyer ve tarih kitaplarının ilgili bölümlerinde kendine yer bulduğu görülmektedir.

Benzer şekilde Kur’ân’ın okunması başlığı altında tartışmalı bir diğer konu olan yedi harf (el-Ahrufu’s-seb’a) meselesine de değinen yazar, önce rivâyetler ışığında yedi harf kavramına açıklık getirmeye çalışmış, bu meselenin tarihsel serü-venini aktarmış, meseleyle ilgili olarak teorik tartışmalara değindikten sonra as-lında bu meselenin Müslümanlar üzerine terettüp eden bir vecibe olmayıp tarihsel bir olgu hükmünde olduğunu belirtmiştir. Öte yandan yedi harf problemi hakkın-daki yaklaşımını da yedi harften maksadın hem eşanlamlı kelimelerin birbirinin yerine konularak okunması (el-kırâe bi’l-ma’nâ), hem de anlam değişikliğine gö-türmeyen fonetik özellikli kırâat farklılıkları olarak özetlemiştir.

¹ Bakara 2/67-71.

Kur'ân'daki bir kelimenin med, kasr, hareke, sükûn, nokta ve irab bakımlarından farklı biçimlerde telaffuz edilmesi anlamına gelen kıraat, yazarın bu bölümde ele aldığı konulardan bir diğeridir. Bu bağlamda kıraatlerdeki ihtilafın mahiyeti üzerinde duran yazar, sahâbe mushaflarındaki kıraat farklılıklarının kaynağı olarak alternatifli okuma, kıraati bizzat Hz. Peygamber'den alma, şerh ve tefsir amaçlı ziyadeler ya da yazıda ortaya çıkan bir takım hataların varlığına dikkatleri çekmiştir. Yine bu bölümün son kısmında Kur'ân'ın mevsûkiyetiyle ilgili rivâyetleri değerlendirek bu rivâyetlerin Kur'ân'ın mevsûkiyetine gölge düşüren mevzû karakterli haberler oldukları sonucuna ulaşmıştır.

Kitabın ikinci bölümünde müellif nesih, müteşâbihler, mukattaa harfleri, mükerrer nüzûl, kıssalar vb. Kur'ân ilimleri ve Kur'ân tarihi merkezli sorunları irdeleyerek bunların nasıl anlaşılması gerektiği hususundaki tekliflerini sunmuştur. Bu bağlamda ulûmu'l-Kur'ân bağlamında geçmişten günümüze belki de en çok tartışılan konuların başında gelen Kur'ân'da nesih problemine açıklık getiren yazar, neshin varlığını kabul edenlerle etmeyenlerin delillerini ortaya koyduktan sonra, neshi kabul etmenin aslında daha başka problemler doğuracağı sonucuna varmıştır. Zira ona göre gerek neshin taksimatı gerekse neshin varlığını kabul etmenin başta hukûkî nitelikli âyetler olmak üzere birtakım âyetleri tarihselliğe hapsetme ihtimali bulunmaktadır. Dolayısıyla bu konuda izlenmesi gereken en doğru yol Kur'ân'daki her nassın yer, zaman ve şartlar elverdiğinde bir işlevi olduğunu kabul ederek neshe kapı açmamaktır. Öte yandan yazar, Kur'ân'daki müteşâbihlerin anlaşılmasıyla ilgili olarak bazı tekliflerde bulunmuştur. Zira müteşâbih naslar bilimezlik, kapalılık ve benzer manalardan birini tercihte zorluk unsurlarını bünyesinde taşıdığı için başta selef âlimleri olmak üzere bazı âlimler ilk dönemlerde te'vile gitmeden bu naslara iman etmenin gereği üzerinde durmuş, aynı dönemdeki bazı âlimler ise müteşâbih nasların zahirinden hareketle, teşbih ve tecsîme dalarak aşırı yorumlarda bulunmuşlardır. Yazara göre müteşâbihlerin anlaşılması noktasında bugün yapılması gereken en önemli şey insanî tasavvurun kavramakta güçlük çektiği hakikî müteşâbih nasların (Allah'ın sıfatları, ahiret ahvâli, arş, kürsî vb.) üzerinde düşünüp tefekkür etmek, bunları Allah'ın kudret ve hâkimiyetinin birer Kur'ânî ifadesi olarak görmek; izâfi (göreceli) müteşâbihleri ise muhkem âyetler ışığında ele alıp bilimsel ve teknolojik imkânların elverdiği ölçüde yorumlamaya çalışmaktır. Ancak bunu yaparken de mutlak yaklaşımlardan kaçınmak gerekmektedir.

Kur'ân'da yabancı kelimelerin var olup olmamasıyla ilgili meseleye de değinen yazar, yabancı kökenli kelimelerin Kur'ân'da bulunmasının mümkün olduğunu, zira bunun Kureyş kabilesinin konumu itibariyle diğer komşu topluluk ve çevre kültürlerle başta ticarî olmak üzere girdiği etkileşimin Kur'ân hitabındaki bir yansıması olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Kur'ân'da 29 sûrenin başında yer alan Mukattaa harfleri üzerindeki sis perdesini aralamaya çalışan yazar, bu harflerin müstakil âyet sayılması gerektiği görüşünü kabul etmiş, onların yorumu konusun-

da da Hz. Peygamber'den (s.a) gelen tek rivâyet² üzerinden konuya temas ederek Peygamberimizin bu harflerin anlamını bildiğini ancak muhtevalarını açıklamadığını dolayısıyla bunların içerik itibarıyla Müslümanlara yönelik herhangi bir sorumluluk alanı taşımadığı hususunu dile getirmiştir.

Kur'ân'ın sadece bir yerinde bulunmasına rağmen en az iki defa indiği iddia edilen âyet veya sûreleri konu alan 'mükerrer nüzûl' meselesi, tefsir usûlü literatürüne müfessirler tarafından kazandırılmış bir kavramdır. Yazara göre sebab-i nüzûl rivâyetlerinde ortaya çıkan çelişkileri çözmek kaygısı taşıyan bu yöntem doğru bir yöntem değildir. Bu yöntemi kabul ederek herhangi bir âyetin iki defa indiğini kabul etmek ilmî bir zemine dayanmadığı gibi daha başka problemleri de gündeme getirmektedir.

Kur'ân'a modernist yaklaşımın tipik bir örneği olan ve içerisinde pek çok açmaz ihtiva eden, ilk defa Mısırlı araştırmacı Muhammed Halefullah tarafından iddia edilen ve Kur'ân kıssalarının gerçekte vuku bulmayıp birer masalımsı anlamdan ibaret olduğu şeklindeki görüşe karşı olduğunu kaydeden yazar, âyetlerden deliller getirerek kıssaların tarihsel gerçekliklerinin bulunduğunu ispat etmeye çalışmıştır.

Yazar, ikinci bölümün son kısmında, Kur'ân'da yer alan tekrarların takrir, te'kîd, tenbîh, tehvîl, tespit ve tasvir gibi amaçlar doğrultusunda yer bulunduğunu ifade etmiş, bu bağlamda Kur'ân'da mecâzî ifadelerin varlığına dikkat çekerek bu tür anlatımların Kur'ân'ın edebi üslubuna güzellikler kattığını belirtmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise, Kur'ân tefsirinin sorunları etrafında tefsirin ilmîliği, tefsirde yöntem sorunu ve Kur'ân'ı anlama sorunu gibi temel tefsir usûlü parametreleri üzerinde durmuştur.

Hicri III. asırdan itibaren tartışılmaya başlanan tefsirin ilmîliği sorunu bugün de ilim çevreleri tarafından tartışılmaktadır.³ Konuya mevâdî (konular), mebâdî (yöntemler) ve makâsîd (gayeler) olmak üzere ilmin temel kriterleri açısından yaklaşan yazar, tefsir ilminin mevzusunun Kur'ân olduğunu, yönteminin müfessirlerin tefsir yaparken kullandıkları ya salt nakle ya da nakille birlikte dirâyete dayalı tefsir yöntemi olduğunu, maksadının ise Kur'ân naslarını yorumlarken ilâhî iradenin amacını ortaya çıkarmaya çalışmak olduğunu vurgulayarak bu üç kriter açısından değerlendirildiğinde tefsirin müstakil bir ilim olduğunun altını çizmektedir. Diğer taraftan Farabî (ö. 339/950), Harizmî (ö. 387/997), Hâdimî (ö. 1176/1762) gibi İslam bilginlerinin tefsiri bir ilim olarak nitelendirmediklerini, ancak İbn Hazm (ö. 456/1064), Gazzâlî (ö. 505/1111), İbn Haldun (ö. 808/1405), Cürçânî (ö. 816/1413), Molla Fenârî (ö. 834/1431) ve Kâfiyeci (ö. 879/1474) gibi çoğunluğu oluşturan İslam bilginlerinin ise tefsiri bir ilim olarak kabul ettiklerini kaydetmiştir.

² "Allah Teâlâ'nın kitabından bir harf okuyana on misli sevap verilir. Ben (elif-lâm-mîm) bir harftir demiyorum. Elif bir harf, lâm bir harf, mim bir harftir." (Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 16; Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 1.)

³ Bu konuda yapılan güncel bir tartışma için bk. *Tefsir Nasıl Bir İlimdir Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, İstanbul 2010, Yay. Haz: İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, edit. Murat Sülün, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011.

Müellif, tarafından üçüncü bölümde ele alınan bir diğer konu tefsirde yöntem sorunudur. Bu bağlamda tefsir çeşitlerini klasik tefsir yöntemi, yenilikçi tefsir yöntemi, tarihî-tenkitçi tefsir yöntemi ve konulu tefsir yöntemi olmak üzere dört başlık altında hülâsa eden yazar, sırasıyla bu yöntemlerin olumlu ve olumsuz taraflarını ortaya koymaya çalışmıştır. Öte yandan klasik tefsir yöntemi dışında kabul ettiği yöntemlere özellikle dikkat çekmek isteyen yazar bu yöntemler hakkındaki değerlendirmelerini nispeten biraz daha uzun tutarak bazı yorumlarda bulunmuştur.

Buna göre yenilikçi tefsir metodunun Kur'ân yorumunda yeni bir çığır açmak isteyen ve reformist fikirleriyle öne çıkan Seyyid Ahmed Han (ö. 1316/1898), Emir Ali (ö. 1347/1928), Efgânî (ö. 1315/1897) ve Abduh (ö. 1323/1905) gibi kimseler tarafından oluşturulduğu üzerinde durulmuş, bu metodun Kur'ân'ın temelde bir hidâyet kitabı olup onun her şeye yön vermesi gereğinden hareketle yenilikçi bir tefsir yöntemi olarak ortaya konulduğuna işaret edilmiştir. Yazar, yenilikçi tefsir metodunun temsilcileri konusunda bulunan bu isimlerin Kur'ân ve tefsir yorumuna getirmek istedikleri modernist ve yenilikçi önerileri dokuz maddede hülâsa etmiş, onların kimi görüşlerinin bazı açılardan kabul görse de pozitifizmin etkisinde kalarak mucizeleri, melek ve cin gibi varlıkları inkar etmeleri, akla gereğinden fazla alan tanıyıp nakli ikinci plana atmaları, sahih kabul edilen kimi hadisleri reddetmeleri, aşırı te'vile başvurmaları gibi yaklaşımlarından ötürü sık sık eleştirildiklerini ifade etmiştir.

Bu kısımda Fazlurrahman, Garaudy, Arkoun ve Hasan Hanefi gibi muasır isimlerin temsil ettiği Kur'ân ve tefsir yaklaşımına tarihî-tenkitçi tefsir yöntemi adını veren yazar, bu kimselerin ortak özelliğinin Kur'ân'a tarihselci bir anlayışla yaklaşmak olduğunu, bu itibarla söz konusu tefsir yönteminin pek çok çıkmazının bulunduğunu, özellikle bu metodun Kur'ân'ın evrenselliğini ve tarihüstü boyutunu ortadan kaldırdığına değinerek bu yöntemin işlevsiz olduğunu izah etmektedir. Diğer taraftan aynı kısımda konulu tefsir yöntemini de değerlendiren yazar, son dönemlerde ortaya çıkan bu yöntemin, Kur'ân'a bir bütünlük içerisinde yaklaşma imkanı veren faydalı bir metod olduğundan hareketle onun toplumun ve çağın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir adım olduğunu belirterek, herhangi bir konuda Kur'ân'ın ne demek istediğini söylemeye en elverişli yöntemin bu olduğuna işaret etmektedir.

Üçüncü bölümün son kısmında ise Kur'ân'ı anlamak için onun hitap çevresi açısından tarihsellik ve evrensellik noktalarının iyi bir şekilde tespit edilmesi gerektiği vurgulanmış ve ancak bu şekilde Kur'ân'ı doğru anlamının gerçekleşeceği üzerinde durulmuştur. Yine Kur'ân metninin mesajını doğru anlamak için Arap dili ve belâğatı, sosyo-kültürel tarih, bağlam ve makâsıdü's-şerîa gibi araçların olmazsa olmazlığına dikkat çekilerek bu bölüm sonlandırılmıştır.

Zengin kaynakçasıyla takdir toplayan bu çalışma Kur'ân'ı anlama ve yorumlama konusunda özgün fikirler ortaya koymanın yanı sıra 'mümkün olmayanı imkan arazisine çıkarma' macerasına da dalmamıştır. Çalışma boyunca ele alınan tefsir usûlünün esaslı meseleleri tam bir vukûfiyetle anlaşılır bir şekilde hülâsa edilerek, okuyucu ayrıntıların arasında boğulmadan konular ele alınmaya gayret edilmiştir. Ancak yazarın kıssaların tarihsel gerçekliği vb. başta olmak üzere bazı konulara çok kısa değinmiş olması ilgili meselelerin gerektiği gibi vuzuha kavuşmasını engellemiştir.